

**Римо-Католицька Церква в контексті міжконфесійних відносин на
Правобережній Україні наприкінці XVIII – початку XIX ст.**

На основі вперше введених до наукового обігу архівних документів проаналізовано особливості міжконфесійних відносин між католицизмом і православ'ям на Правобережній Україні наприкінці XVIII – початку XIX ст. в умовах панування в регіоні російського самодержавства.

Ключові слова: Римо-Католицька Церква, Правобережна Україна, римо-католицьке духовенство, російське самодержавство.

Важливим питанням сучасної історії України є роль і місце різних конфесій в соціально-економічному і суспільно-політичному житті регіонів. У цьому контексті науковий інтерес має проблема міжконфесійних та державно-церковних відносин на теренах Правобережної України наприкінці XVIII – початку XIX ст. Саме в цьому регіоні найвиразніше проявилися суперечності між католицизмом і православ'ям.

Проблема міжконфесійних відносин на Правобережній Україні наприкінці XVIII – початку XIX ст. знайшла своє відображення в працях вітчизняних науковців.

Помітний внесок у вивчення історії міжконфесійних відносин у зазначений період зробила Н. Стоколос [1]. Науковець проаналізувала конфесійно-етнічні процеси на Правобережній Україні під владою Російської імперії.

У дисертації Б. Бойка простежено релігійну політику російського самодержавства, її вплив на динаміку та характер трансформаційних процесів християнських конфесій у Волинській губернії наприкінці XVIII – початку XX ст. [2].

Ю. Хитровська висвітлила церковну політику самодержавства щодо духовенства на Правобережній Україні наприкінці XVIII – середині XIX ст., зокрема римо-католицького [3].

У статті зроблено спробу простежити особливості міжконфесійних відносин між католицизмом і православ'ям на Правобережній Україні наприкінці XVIII – початку XIX ст. із використанням документів Державного архіву Житомирської області (Ф. 178) та Державного архіву Волинської області (Ф. 359, Ф. 363).

У соціально-економічному й суспільно-політичному житті Правобережної України наприкінці XVIII – початку XIX ст. тією чи іншою мірою були задіяні православна, римо-католицька й греко-католицька конфесії.

Після другого (1793 р.) і третього (1795 р.) поділів Польщі до Росії відійшли Правобережна Україна, Західна Волинь і Західна Білорусія. Російське самодержавство взяло курс на посилення державного контролю за церковним життям і на послаблення пропольських католицьких впливів у регіоні [4,с.237].

Уряд прагнув жорстко контролювати як православне, так і римо-католицьке й уніатське духовенство на приєднаних землях [5,с.206], а також вилучити основну масу мирян з-під духовної влади римської курії [3,с.38].

Від початку існування Уніатської церкви у складі Російської імперії царська влада ініціювала навернення уніатів у православ'я.

1795 р. Катерина II скасувала Київську греко-католицьку митрополію, а її кафедрда була перенесена в Полоцьк [6,с.997].

1796 р. за рахунок Правобережжя Православна церква збільшилася майже на два мільйони прихожан [1,с.53].

В умовах панування російського самодержавства, яке всіляко підтримувало православ'я, відбувалося постійне послаблення позицій Римо-Католицької Церкви (РКЦ) [7,с.12].

Із кінця ХУІІІ ст. стратегічна мета уряду щодо РКЦ полягала в її одержавленні й перетворенні духовенства в слухняне знаряддя ідеологічного впливу на католицьке населення. Головним засобом реалізації цих планів було обрано підриз економічного фундаменту церкви шляхом секуляризації земель. На Правобережжі уряд вирішив провести секвестрування земельних наділів

єпископату. Значна їх частка перейшла до польської шляхти. Зокрема графиня Браницька отримала землі з фонду Кам'янецького єпископа [8,с.95].

РКЦ зазнала й інших обмежень. Прикладом грубого втручання влади в приватне життя римо-католиків було й церковне законодавство стосовно обряду поховання. За законом 1797 р. православні священники не мали права відспівувати померлих римо-католицького віросповідання та супроводжувати тіло до цвинтаря. Лише на прохання родичів допускалася панахида, але не в церкві, а в приватних будинках або військових приміщеннях [8,с.110]. Царський уряд не задовольнився цими заходами і вирішив ліквідувати Греко-Католицьку Церкву.

Певна частина греко-католицького духовенства, монахів-василіан і просто віруючих не хотіла залишати уніатство. Це призводило до драматичних колізій між прихильниками православ'я й уніатства [9,с.37].

Польські власники на місцях чинили опір приєднанню уніатських священників до Православної церкви. Із спогадів священника Михайла Варваринського дізнаємося, що посесор с. Губнова Бодашко, довідавшись, що уніатський священник приєднався до православ'я, дав розпорядження забрати його сина в рекрути [10,с.193]. У Новоград-Волинському повіті, зокрема в с. Ярунь, посесор Йосип Залевський разом із ксьондзом Бродовичем перетворили комору в каплицю, яку відвідували також православні [10,с.190].

Польські поміщики залякували селян-уніатів карою – сто ударів батою за перехід останніх у православ'я [11,с.166].

Потрібно зазначити, що вище уніатське духовенство намагалось протидіяти приєднанню греко-католиків до православ'я. Так, уніатський митрополит Феодосій Ростоцький виголошував антиурядові проповіді та переконував уніатів, щоб вони не приймали православну віру. Неблагонадійність митрополита було розглянуто Синодом. Священника відправили в Санкт-Петербург, там він перебував у неофіційному засланні. Звідти надсилав листи до уніатської консисторії з розпорядженнями перешкоджати приєднанню до православ'я [3,с.51].

Парафіяльне уніатське та римо-католицьке духовенство також протидіяло церковній політиці уряду. Уніатські священники і польські ксьондзи, за свідченням

священика Михайла Варваринського, намагалися зупинити возз'єднання уніатів із православними. Священики вривалися в православні храми, здирали із святих ікон золоті й срібні ризи, обзивали православну віру «жидівською». Латинські ксьондзи з презирством відносилися до обрядів православної церкви [10,с.187–188]. Так, ксьондз Брусилівського римо-католицького костюлу Полікарп, прибувши в с. Болячев до католика Івана Мужаровського, вилив на землю з пляшки воду, освячену в православній церкві на свято Водохреща, заявивши, що ця вода не свята, і дав воду, освячену в костюлі. Ксьондз заходив також до будинків православних шляхтичів і закликав їх відвідувати костюл [10,с.189–190].

У містечку Корці ксьондз Федір Бучинський із двома вікарними заманювали багатьох православних до Базиліанського дівочого кляштору, де їх сповідали, причащали, хрестили, вінчали, а також здійснювали над небіжчиками обряд поховання [10,с.190].

Однією з форм опору багатьох уніатів був їхній перехід у римо-католицизм. В архівних документах засвідчено, що сини уніатських священиків переходили в римо-католицьку віру [12,арк.5].

Отже, наприкінці XVIII ст. російський уряд, розпочавши приєднання уніатів до православ'я, значно послабив позиції РКЦ на Правобережній Україні та забезпечив панівне становище Православної церкви в регіоні.

1795 р. Катерина II скасувала Київську римо-католицьку єпархію. Її канонічна ліквідація була підтверджена Папою Римським Пієм VI [6,с.997].

У часи царювання наступника Катерини II – її сина Павла I – політика самодержавства щодо римо-католицького духовенства носила ліберальний характер.

Російський історик А. Карташев зазначав, що релігійно-теократичні погляди Павла I сприяли доброзичливому ставленню його до римо-католицизму в межах Російської імперії, розширеної за рахунок ліквідованої Польщі [13,с.556].

26 лютого 1797 р. Павло I видав указ про створення в Колегії духовних справ Департаменту в Справах Католицької Церкви [2,с.71].

Згідно з новим адміністративно-церковним поділом 1798 р. на Правобережній Україні з'явилося два новостворених єпископства – Луцьке (на Волині) та Кам'янецьке (на Поділлі). Римо-католики всієї Київської губернії увійшли до архиєпископства Могильовського. У цей час на Правобережній Україні діяло 200 костьолів, майже половина з яких була на Волині [8,с.96]. Функціонували також дві уніатські єпархії – у Луцьку та Бересті [14,с.98].

1798 р. створено Луцько-Житомирську дієцезію, на чолі якої стояв номінований Папою Римським єпископ К. Цецішовський [2,с.69].

На межі XVIII і XIX ст. Луцько-Житомирська дієцезія включала 83 парафії, 214 дієцезіальних священників, 498 монахів, 51 монахиню і 166 тисяч вірних [15,с.47].

Ієзуїтський орден став практично незалежним від римо-католицької ієрархії, яка існувала на той час в Росії [16,с.82]. Згідно з указом від 18 жовтня 1800 р. «Товариство Ісуса» отримало незалежність від митрополита Римо-Католицької Церкви С. Сестренцевича [17,с.63].

Олександр I також підтримував католицизм. 13 листопада 1801 р. за його указом було створено Римо-католицьку колегію, яка мала відати всіма справами Католицької церкви в Росії. Складалася вона лише з представників латинських дієцезій. Її головою було призначено С. Сестренцевича, який перетягнув у латинський обряд понад 200 тис. уніатів. Із протестом проти цієї акції до імператора звернувся Полоцький уніатський єпископ Лісовський. Цар повелів увести до колегії чотирьох членів-уніатів [1,с.56–57].

В імператорському указі від 12 липня 1804 р. зазначалося, що в доповіді урядового Сенату від 13 листопада 1801 р. зроблено розпорядження: єпархіям уніатським перебувати під управлінням римо-католицької духовної колегії, а членів уніатського духовенства не повинно бути в її складі. Незручності в місцевому правлінні уніатських справ і скарги переконали доповнити положення 13 листопада 1801 р. про устрій Римо-католицької духовної колегії такими статтями: 1) до числа членів Римо-католицької духовної колегії ввести зі сторони уніатського духовенства

одного єпископа і трьох засідателів від трьох уніатських єпархій; 2) римокатолицькій духовній колегії наглядати, щоб місцева духовна консисторія не дозволяла духовенству одного віросповідання робити якісь домагання до відомства іншого, обмежувати свободу совісті або схилити до своїх переконань [18,арк.122].

На основі царського указу від 16 липня 1805 р. урядовий сенат розпорядився поділити колегію на два департаменти: 1-ий складався з римокатолицького духовенства, 2-ий – з уніатського [19,арк.132].

У січні 1811 р. Сенат наказав латинським й уніатським єпископам призначати від білого духовенства по два депутати в кожне губернське місто та повіт, яких зобов'язати бути присутніми під час з'ясування обставин бійок, сварок або інших негативних вчинків духовенства [18,арк.24–24 зв.].

У червні 1804 р. в указі імператора на ім'я Київського військового губернатора О.П. Тормасова вимагалось негайно «надіслати списки уніатських монастирів для скасування частини з них», оскільки вимога імператриці про ліквідацію «зайвих уніатських монастирів була ще в 1795 р., але впродовж 8 років не виконана».

Якщо в 1771 р. Уніатська церква мала 12 млн. вірних, 13 тис. парафіяльних церков і 250 василіанських монастирів, то на 1804 р. у Росії лишилося 1398500 уніатів, 1388 уніатських парафіяльних церков і 40 монастирів [1,с.57–58].

Наприкінці 20-х рр. XIX ст. розгляд питання про ліквідацію Греко-Католицької Церкви означав новий етап злиття Правобережної України з Російською імперією. Уряд хотів остаточно перебрати в свої руки контроль за церковним життям на Правобережжі від Апостольської Столиці, послабити в регіоні польський вплив. Планувалося шляхом підпорядкування Греко-Католицької Церкви православному відомству уніфікувати церковне життя та посилити вплив Російської Православної Церкви і в такий спосіб забезпечити русифікацію краю. Уряд прагнув мати приручену церкву – слухняне знаряддя ідеологічного обслуговування політики самодержавства. У присязі правобережне духовенство зобов'язувалося бути «вірним, добрим і

слухняним рабом і підданим» імператора та його законних спадкоємців, боронити й захищати права і прерогативи імператорської влади, не щадити за неї «живота свого» [20,с.220].

На початку ХХ ст. (1801 р.) РКЦ в Російській імперії була досить чисельною. Вона налічувала 845 римо-католицьких костьолів, 1710 дієцезіальних священиків, 318 чоловічих монастирів, 3094 ченців, 80 жіночих монастирів, 569 черниць [21,с.7].

На Правобережній Україні ця церква мала 343 католицьких приходи, 560 осіб білого духовенства, 1328 ченців, 639839 прихожан [15,с.47].

У 1804 р. до складу лише Луцько-Житомирської дієцезії входило 146 костьолів, 60 чоловічих монастирів, 3 жіночі монастирі, працювало 214 дієцезіальних священиків, 550 монахів, 51 монахиня і нараховувалося 132800 дорослих вірних [2,с.69].

Стосунки між уніатами, православними й римо-католиками на Правобережній Україні в зазначений період були суперечливими. У своїх працях історики, відійшовши від принципу об'єктивності, відстоювали кардинально різні точки зору – православну або прокатолицьку [22,с.121–126].

Варто зазначити, що догмати та обряди богослужіння Уніатської церкви фактично не відрізнялися від канонів Православної церкви. Крім того, за умови використання в ній української мови та служіння священиків, у минулому православних, Уніатська церква позитивно сприймалася українською паствою. Водночас ієрархічна підрядкованість служителів церкви Папі Римському наближала її до католицизму, що вигідно відрізняло уніатів порівняно з православними в очах поміщиків-католиків, від яких Уніатська церква отримувала значні пожертвування [23,с.10].

Уніати, католики та православні доброзичливо спілкувалися один з одним. Уніати, шануючи свої обряди, також ходили до католицького та православного храмів. Крім того, відбувалася спільна участь духовенства та мирян цих віросповідань у богослужіннях на свята. Багато уніатів здійснювали паломництво до латинського образу Божої Матері, який знаходився в костьолах кармелітів у м.

Бердичеві та домініканців у м. Летичеві. До останнього ходили не тільки римо-католики та уніати, а й православні. Це свідчить про толерантні стосунки представників цих трьох конфесій [24,с.198].

Архівні джерела засвідчують і про перехід православних у католицизм. Так, 10 грудня 1803 р. волинське губернське правління повідомляло Волинську духовну консисторію, що священик с. Новосьолок Остап Ясевич позбавлений духовного сану за те, що його син перейшов із православ'я в латинський обряд [25,арк.2].

Із донесення Володимир-Волинського духовного правління у Волинську духовну консисторію від 25 жовтня 1818 р. дізнаємося, що у Володимир-Волинському повіті православні селяни Штунського приходу, зокрема сіл Бендюги та Височки, були навернені в унію ксьондзом Миколою Волошинським [26,арк.7–7 зв.].

Висновок. Узагальнюючи викладене, потрібно зазначити, що з входженням Правобережної України до складу Російської імперії самодержавство взяло курс на посилення державного контролю за місцевим церковним життям, на послаблення пропольських впливів. Суть церковної політики російського уряду щодо Римо-Католицької Церкви в регіоні полягала в її одержавленні та підпорядкуванні Греко-Католицької Церкви православному відомству і в такий спосіб забезпечувала русифікацію краю. Уряд прагнув жорстко контролювати як православне, так і римо-католицьке й уніатське духовенство на приєднаних землях, мати церкву, яка б захищала його великодержавні інтереси.

Список використаних джерел

1. Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.) : дис. ... доктора іст. наук : 09.00.11 / Стоколос Надія Георгіївна. – Київ, 2003. – 473 с.
2. Бойко Б.Є. Трансформаційні процеси в житті християнських конфесій на Волині періоду її перебування у складі Російської імперії (1793 – 1917 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 09.00.11 / Бойко Богдан Євгенович. – Київ, 2009. – 225 с.

3. Хитровська Ю. В. Громадянсько-політична позиція духовенства Правобережної України наприкінці XVIII – середині XIX ст. (в контексті церковної політики самодержавства) : дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11 / Хитровська Юлія Валентинівна. – Київ, 2001. – 191 с.
4. Стоколос Н., Шеретюк Р. Трансформаційні процеси в Уніатській церкві після поділів Польщі (1772–1795 рр.) та їхні наслідки // Історія релігії в Україні і світі: збірник наукових праць. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – Випуск 1. – С. 228–243.
5. Зінченко А.Л. Акти візитації монастирів і костьолів XVIII – першої половини XIX ст. як історичне джерело / А.Л. Зінченко // Подільська старовина: Зб. наук. пр. / Відп. ред. В. А. Косаківський. – Вінниця, 1993. – С. 205–211.
6. Католическая энциклопедия. – Том II. – М.: Изд-во Францисканцев, 2005. – 1818 с.
7. Статкевич Н. Римсько-Католицька Церква в Україні. До візиту Папи Йоана Павла II / Н. Статкевич, М. Бучек, І. Седельник. – Курія Львівської римсько-католицької архідієцезії – Львів, 2001. – 59 с.
8. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. – Т. 4. Католицизм // За ред. П.Яроцького – К.: Світ знань, 2001. – 598 с.
9. Історія християнської церкви на Україні (Релігієзнавчий довідковий нарис) / АН України, Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії; Відп. ред. О.С. Онищенко. – К.: Наук. думка, 1991. – 104 с.
10. Варваринский М. Из истории воссоединения униатов с православной церковью в конце XVIII века / М.Варваринский // Вольнские епархиальные ведомости. – 1871. – №7. – С. 187–195.
11. Варваринский М. Из истории воссоединения униатов с православной церковью в конце XVIII века / М.Варваринский // Вольнские епархиальные ведомости. – 1871. – № 6. – С. 161–169.
12. Державний архів Житомирської області. – Ф. 178. – Оп. 6. – Спр. 67.

- 13.Карташев А. Очерки по истории русской церкви / А. Карташев. – Собрание сочинений: в 2 т. – Т. 2. – М.: Терра, 1992. – 569 с.
- 14.Стоколос Н.Г. Уніатська церква у контексті конфесійних трансформацій на Правобережній Україні під владою Російської імперії / Н.Г. Стоколос // Укр. іст. журн. – 2002. – № 4. – С. 94–109.
- 15.Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римо-католицька єпархія: Історичний нарис / Ю. Білоусов. – Житомир, 2000. – 314 с.
- 16.Григорьев С.Л. Религиозные взгляды и религиозная политика Павла I: дис. ... канд. ист. наук : 07. 00. 02 / Григорьев Сергей Львович. – Екатеринбург, 2003. – 248 с.
- 17.Андреев А.Н. Католицизм и общество в России XVIII в.: дис. ... канд. ист. наук : 07. 00. 02 / Андреев Александр Николаевич. – Челябинск, 2004. – 229 с.
- 18.Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 363. – Оп. 1. – Спр. 56.
- 19.ДАВО. – Ф. 363. – Оп. 1. – Спр. 64.
- 20.Никольский Н.М. История русской церкви / Н.М. Никольский. – 3-е издание. – М.: Политиздат, 1983. – 448 с.
- 21.Radwan M. Repertorium wizytacji kościołów i klasztorów w archiwach petersburskiego Kolegium Duchownego (1797-1914) / M. Radwan. – Instytut Europy Środkowo-Wschodniej. – Lublin, 1998. – 231 s.
- 22.Хіхляч Б.М. До проблеми взаємовідносин католиків, уніатів та православних на Поділлі у XVIII – I пол. XIX ст. / Б.М. Хіхляч // Поведінкові типи в українському соціокультурному середовищі: історичний досвід та аналіз тенденцій: Зб. наук. праць за результатами міжнар. наук. конф. – К., 2007. – С. 121–126.
- 23.Земський Ю.С. Подільські дослідники кін. XIX – поч. XX ст. про стосунки Української греко-католицької (Уніатської) та Православної церков / Ю.С.Земський. – Хмельницький, 1997. – 23 с.
- 24.Хіхляч Б.М. Вплив унії на церковне життя Поділля у XVIII ст. / Б.М. Хіхляч // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені

Михайла Коцюбинського. Вип. І5. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2009. – С. 195–199.

25. ДАВО. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 2.

26. Там само. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 29.

Буравский А.А. Римско-Католическая Церковь в контексте межконфессиональных отношений на Правобережной Украине в конце XVIII – начале XIX вв.

На основании впервые введенных в научный оборот архивных документов проанализировано особенности межконфессиональных отношений между католицизмом и православием на Правобережной Украине в конце XVIII – начале XIX вв. в условиях господства в регионе российского самодержавия.

Ключевые слова: Римско-Католическая Церковь, Правобережная Украина, римско-католическое духовенство, российское самодержавие.

Buravsky, O.A. The Roman Catholicism as viewed in the context of interdenominational relationships on the Right-Bank Ukraine at the turn of the XVIIIth and the XIXth centuries

Basing on the newly introduced documents, the article highlights the peculiarities of interdenominational relationships between the Roman Catholicism and the Orthodox Church on the Right-Bank Ukraine at the turn of the XVIIIth and the XIXth centuries as determined by the Russian Empire autocratic regime.

Key words: Roman Catholicism, the Right-Bank Ukraine, the Roman Catholic clergy, the Russian Empire autocracy.